

Fåglar med »guds eller djäfvulens blod»

af

N. E. Hammarstedt.

Om åtskilliga fåglar förmåler folksägner, att de velat lindra frälsarens lidande på korset, och att de därvid outplånligt för alla tider färgats af hans blod. Dessa fåglar betraktas därför såsom heliga, eller äro rättare, för att begagna en vedertagen etnologisk term, »tabu», d. v. s. man får ej på något sätt skada eller oroa dem, ty detta medför olycka.

Om korsnäbben, hvars särskildt hos de äldre hanarna framträdande röda färg faller i ögonen, heter det i Bayern, Böhmen, Tyrolen o. s. v., att han velat draga spikarna ur frälsarens händer. Det var härvid hans näbb antog den underliga form, som den har.¹ Liknande förtäljes i Steiermark och på Malta om domherren, hvilken därvid erhöi den röda färgen på sitt bröst.² I Frankrike (Charente) säger man om svalan — tydligen egentligen ladusvalan med anledning af hennes röda strupe och panna, om hvilka redan Ovidius förtäljer, att de färgats af blod — att hon sökt utdraga törnena ur Kristi panna.³ Äfven rysk folksägen låter svalan uppträda välvilligt vid Kristi kors.⁴ Detsamma, som i Charente förtäljes om svalan, säges ock i Frankrike samt i Belgien, Nederländerna och England om rödhaken.⁵ Från Bretagne, Belgien och Skottland finnes

¹ E. Rolland, *Faune populaire de la France*, d. 2, Paris 1879, s. 170; F. L. Grundtvig, *Fuglene i Folkets Digtning og Tro*, Köpenhamn 1883, s. 93; O. Dähnhardt, *Natursagen*, d. 2, Leipzig 1909, s. 218.

² Dähnhardt, *anf. arb. o. del*, s. 218.

³ Rolland, *anf. arb. o. del*, s. 320.

⁴ Dähnhardt, *anf. arb. o. del*, s. 222—223.

⁵ Rolland, *anf. arb. o. del*, s. 263; Grundtvig, *anf. arb.*, s. 92—93; Dähnhardt, *anf. arb. o. del*, s. 218—219.

dessutom om honom en sägen upptecknad, hvilken, såsom vi skola finna, är ganska märklig. Då Kristus hängde på korset, kommo två fåglar dit, den ena för att bespotta, den andra för att bistå den lidande. Den förra var skatan, hvilken den tiden bar grann hjässtofs och stjärt men till straff förlorade dessa prydnader; den andra var rödhaken, hvilkens bröst, färgadt af en droppe af den heliges blod, allt sedan den dagen bär sin lysande färg såsom ett hedersmärke.¹

Följde vi nu en viss mytologisk skolas metod att i kristna legenden och bruk se ursprunget till snarsagdt alla folktroforeteelser och rituella folkseder, så skulle vi, utgående från det anförda såsom primärt, i följande sägner se sekundära urartningar. Detta är emellertid orimligt. Hvarken kyrkliga eller folkliga legenddikter äro spontana utan hafva under omständigheternas inverkan mer eller mindre framgått ur förut varande förutsättningar inom kult eller tradition.

Om rödhaken är det ock i Skottland en allmän folkåsikt, att han har en droppe af Guds blod i sina ådror.² Man kunde vara frestad att häri se endast en urartningsform af den i det föregående anförda sägnen om denna fågel vid frälsarens kors. »Guds blod» skulle i så fall vara liktydigt med Kristi blod. Så är dock näppeligen förhållandet; rödhakens uppträdande vid korsfästelsen kunde ju ej medföra, att fågeln i sin inre organism upptog det heliga blodet. Snarare representerar den anförda skottska folktron ett tidigare stadium. Utgå vi från denna uppfattning, kunna vi ock ana, huru följande sägen kunnat uppstå. I Bretagne förekommer om rödhaken icke blott den anförda kyrkligt färgade sägnen om denna fågel vid Kristi kors, utan man förtäljer där ock, att Gud fader, när han känner sig illamående, plägar kalla rödhaken till sig i paradiset för att låta honom utsuga det dåliga blodet ur kroppen.³ Simpelheten i denna bretagnska folksägen mildras, om vi icke tillskrifva den kristet utan hedet ursprung, om vi antaga, att det egentligen icke är blod från de kristnes gud utan från en hednisk gud, som den lilla fågeln insupit

¹ Rolland, *anf. arb. o. del*, s. 263; Dähnhardt, *anf. arb. o. del*, s. 219—220.

² Napier, *Folklore of the west of Scotland*, s. 111, *anf. i* H. C. Trumbull, *The blood covenant*, London 1887, s. 142.

³ Rolland, *anf. arb. o. del*, s. 263.

i sina ådror. Vi kunna då ock från detta antagande draga den sannolikhets slutsatsen, att denna åderlåtning ursprungligen ansetts tima med anledning af någon vid viss tid årligen inträdande krämpe.

Det sist anförda förklarar vidare, hvarför det blod, som ena gången antydes såsom de kristnes frälsares, en annan gång kan angifvas vara djäfvulens. Om svalan, hvilken, såsom vi förut sett, satts i samband med Kristus på korset, heter det i Skottland, att hon har en droppe af djäfvulens blod i sina ådror.¹ Enligt nederländsk och tyrolsk folksägen blir hon för känslolöst och tanklöst uppträdande vid Kristi kors förbannad af den korsfäste.² Äfven om skatan, hvilken vi också sett uppträda vid frälsarens död, ehuru som en begabbare, säges i Skottland, att hon har en droppe af djäfvulens blod i sin tunga. I Böhmen och Serbien säger man åter, att hon skapats af djäfvulens spott.³ Skatan är alltså, trots den kult eller hänsyn man allmänt ägnar äfven henne,⁴ i folktron en ärkehedning, och i folksägnen uppträder hon konsekvent såsom Kristi fiende. I stället för att befria honom från de sargande törnena sticker hon sådana i hans panna och fötter, och då judarne förfölja honom för att fångsla honom, förräder hon för dem hans tillflyktsort. Så berättas t. ex. i Frankrike.⁵ Enligt svensk folktro i Småland eller Östergötland på 1700-talet är hon en Odens fågel⁶, och vid påsk eller olsmessa (slutet af juli) far hon till underjordsfurstens boning för att draga hans vagn, plog eller harf.

Huru skola vi nu förklara, att skatan, som saknar hvarje anstrykning af rödt i sin fjäderskrud, kunnat komma att tillhöra denna kategori af fåglar med blod från ett öfvernaturligt väsen i sina ådror? Här måste någon helt olikartad orsak föreligga. Jag vill göra ett försök att lösa gåtan.

På latin heter skatan *pica* (ital. *pica*, fransk. *pie*, eng. *mag-pie*). Detta är den feminina formen af latin. *picus* (fransk. *pic*; fransk.

¹ Napier, anf. arb. o. sid.

² Dähnhardt, anf. arb. o. del, s. 221; 222.

³ Grundtvig, anf. arb., s. 92.

⁴ Jfr förf:s uppsats Fågeln med segerstenen, s. 201 i Meddelanden från Nordiska Museet 1901, Stockholm 1903.

⁵ Dähnhardt, anf. arb. o. del, s. 52.

⁶ J. J. Törner, Samling af Widskepelser. Manuskript i Linköpings stiftsbibl.

dial. *pica bo*, *beeche bois*; ital. dial. *pica*, *picca linna*; spansk. *pica maderos*), hvilket är benämningen på hackspetten, och hos flera species af detta släkte, särskildt svart- och grönspetten, hvilka egentligen äro de i de europeiska myterna omtalade arterna, framträder det röda märke, hvilket, såsom vi sett, utmärker »fåglarna med Guds blod», på ett mycket i ögonen fallande sätt i den högröda fjäderkammen på hjässan. Skatan har, menar jag, med anledning af sitt romanska, flerstädes med hackspetten rent af sammanfallande namn erhållit sin hedniska religiösa karaktär af denne, hvilken äfvenledes, sannolikt på grund af sin betydelse inom grekisk-romersk religion, af kristen uppfattning synes hafva stämplat såsom djäfvulsk. St Epifanios liknade i slutet af 300-talet denna fågel vid djäfvulen.¹

Äfven om hackspetten finnes en saga, som ställer honom i samband med »Guds blod», men det är i detta fall icke de kristnes utan en hednisk guds blod. En gammal sägen, visserligen icke inom till vår tid bevarad litteratur upptecknad förr än under förra hälften af andra århundradet e. Kr.² men otvifvelaktigt af åldrigt folkligt ursprung, förmäler följande: »På Kreta lär finnas en helig grotta bebodd af bin, hvori, enligt sägnen, Zevs födes af Rea, och får ingen vare sig gud eller dödlig nalkas stället. Men vid en viss tid hvarje år ses en mäktig eld flamma upp ur hålan. Detta säges inträffa, när blodet af Zevs' födelse uppflödar. Heliga bin, som äro Zevs' ammor, innehafva denna grotta. Till denna dristade sig Laios, Keleos, Kerberos och Aigolios att nalkas för att ösa åt sig så mycket honung som möjligt, och med sina kroppar rundt om skyddade af koppar öste de upp af biens honung. Och de skådade Zevs' lindor. Då brast kopparen från deras kroppar. Zevs höjde dundrande viggen. Men Moirorna och Temis höllo honom tillbaka, emedan ingen på den platsen fick omkomma. Zevs gjorde därför männen allesammans till fåglar, och från dem leda följande fågelsläkten sin härkomst: »laioi», »keleoi», »kerberoi» och »aigoloi». Och äro dessa goda jär-

¹ A. de Gubernatis, Die Thiere in der indogermanischen Mythologie. Uebersetz. Leipzig 1874. S. 544.

² Antoninus Liberalis, Metamorphoseon synagogé, kap. 19.

teckengifvare och framför alla andra fåglar sannspående, emedan de skådat Zevs' blod.»¹

Hvilka fågelarter de i denna saga förekommande grekiska fågelnamnen beteckna torde förbli svårt att afgöra. Bland dem igenkännes dock i *keleós* (plur. *keleoi*) den gröna hackspetten, hvilken synes hafva varit den för hellenerna företrädesvis heliga arten, under det att hos romárne och sabinarne den svarta arten, årsguden Mars' fågel, såsom bekant, mest dyrkades. Huru åldriga uppgifter den anförda intressanta sagan om den kretensiske års- och växtlighetsguden än skänker oss, är det dock otvifvelaktigt, att han icke i alla hänseenden återger den ursprungliga folkuppfattningen. Först och främst strider det mot all etnologisk erfarenhet, att någon blir extatisk, blir siare, genom att se blod. Däremot är det en vida spridd tro, att förtärande af blod verkar extas och siarskap,² något som naturligtvis i ännu högre grad blir förhållandet, om blodet härleder sig från ett gudomligt väsen. Detta måste ock hafva gällt hackspetten och de andra i den anförda sägnen omtalade sannspående fåglarna. Att hackspetten kommit i intimare beröring med det gudomliga blodet, visar ju för öfrigt hans fjäderskrud än i dag. Vidare torde det på rent naturliga grunder kunna dragas i tvifvelsmål, om det ursprungligen varit Zevs' blod, som siarfågeln förtärt. Det har väl fast mer varit den stora gudamoderns, och hackspetten har däri-genom blifvit en Zevs' jämlike. Slutligen är det sannolikt icke håller öfverensstämmande med forngrekisk folkuppfattning, när Keleós framställes såsom en biens fiende, huru öfverensstämmande med verkligheten detta än må vara. En grekisk tradition förmäler nämligen, att Keleós var den förste prästen i Elevisis— alltså den mytiske grundläggaren af dess kult och mysterier, och att de första Deme-terprästinorna vid denna åt växtlighetens och lifvets mysterier vigda kultort kallades *melissai*, bin, och voro Keleos' döttrar.³ Den de vilda bisamhällena uppsökande och beskattande, men för dem dock

¹ ὅτι τοῦ Διὸς ἴδον τὸ αἷμα.

² Se J. G. Frazer, *The golden bough*, del 1, London 1890, sid. 33 ff.

³ Pausanias, I, 38. Jfr F. Creuzer, *Symbolik und Mythologie*, d. 4, 3 uppl., Leipzig 1842, s. 384.

äfven lämpliga bostäder beredande hackspetten betraktades där alltså icke såsom en biens fiende utan fastmer såsom en deras »fader», förmyndare eller behärskare. En notis hos Plinius, att man, om man därvid använder näbben af en hackspett, utan risk kan plundra ett bisamhälle på dess honungskakor, synes antyda samma uppfattning.

Hackspetten är alltså en helig fågel, emedan han förtärt af den store gudens eller fastmer af den stora gudinnans blöd. Detta är den slutsats, hvartill vi hittills kommit. Men det finnes ock hos en antik författare (Suidas)¹ uttryckligen uttaladt, att Pikos, hackspetten, är Zevs, hvilket vill säga, att hackspetten är identisk med den kretensiska års- och vegetationsgud, som grekerna kallade Zevs, och som tydligen är mer eller mindre ensartad med den gudsgestalt, hvilken möter oss såväl i egypternas Osiris som i de gamla asiatiska kulturfolkens och äfven andra folks växtlighets- och årsgudar. Likheten mellan den i Osiris träd sittande bennu-fågeln, den i Attis träd sittande tuppen (gallus) och äfven den i Odens träd sittande Vidofnir blir i ögonen fallande. Att Vidofnir måste vara en inkarnation af Oden har för öfrigt t. o. m. Bugge nödgats antaga,² och det intygas oförtydligt af Grimmismål (54). Enligt Bugges teori borde Vidofnir, konsekvent sedt, vara en hednisk ombildning af den heliga andes dufva. Hvad Picus', hackspettens, väsensfrändskap med Zevs beträffar, så intygas den för öfrigt också af hans härkomst. Båda uppgifvas vara söner af Kronos (Saturnus), och sannolikt är äfven, att de bägge hafva samma moder, nämligen Rea. Om bägge heter det ock, att de äro fader åt Hermes.

Hackspetten — innehafvaren af yxfetischen (segerstenen), af gudastängeln (sprängörten) och af lifsämnet (gudamjödet)³ är således själf en gud eller rättare en gudarnes föregångare. Han är det heliga trädets väsen, lifsgudinnans egen son. De röda fjädrarna på hans hjässa äro ett tecken på hans egen inneboende makt och kraft.⁴ Det är i själfva verket han, det nya årets (växtlighetens) bringare, som

¹ Jfr Creuzer, anf. arb. o. del, s. 364—365.

² S. Bugge, Studier over de nordiske Gude- og Heltesagns Oprindelse. Kristiania 1881—89, sid. 497. Jfr ock sid. 472.

³ Jfr förf:s. anf. uppsats »Fågeln med segerstenen» etc., s. 166 ff., samt »Inspiration-fågeln» i Fataburen 1908, s. 83 ff.

⁴ Se tillägget om Röda och gula fjädrar s. 199.

ammats af de heliga bien. Det är ock han, som först gifvit vår världsdels urinvånare anvisning på honungen, hvaraf den första berusande drycken bereddes. Han har, menar jag, en gång haft samma roll som honungsgöken (Indicator major) än i dag har i Afrika, och af denna hans egenskap låter ock förklara sig, huru han — kanske ej blott i sägnen — kommit att framstå såsom vägvisare för ett helt folk.

Af hvad här i det föregående anförts belyses ock slutligen det förhållandet, att redan under kristendomens första århundraden (i Egypten) pelikanen blef en symbol af Kristus. I det fjärde århundradet förtäljer Augustinus, att pelikanen hackar ihjäl sina ungar, hvarefter han sörjer dem under tre dagar. Men efter denna tids förlopp tillfogar han sig själf ett sår och låter blodet flyta öfver dem, som därpå åter väckas till lif. I likhet med andra vegetationsrepresentanter, alltifrån den dyrkade sista kärften och därur framgångna idoler till de stora vegetationsgudarne, dö alltså dessa vid en viss tid på året och sörjas såsom döda men lefva åter upp genom lifsdryckens underbara verkan.

Röda och gula fjädrar.

Beträffande de röda fjädrarnas betydelse må helt utkastmässigt ett par belysande drag bifogas föregående uppsats. Om sago-konungen Nisos (ett fågelnamn)¹ i Megara, hvilken »förvandlades» till en fågel, förtäljer en af romerska skalder efter grekisk källa anförd sägen², att han på sin hjässa bar en purpurröd lock, hvare hans makt hade sitt säte och sitt villkor (magni fiducia regni). Då han beröfvades denna betydelsefulla purpurlock (fatalis crinis), förlorade han samtidigt sitt konungavälde, sin kraft och sitt lif. En likartad berättelse finnes om sago-konungen Pterelaos (af *pteron* = fjäder, vinge), hvilken på sitt hufvud bar en gyllene lock, som gjorde honom odödlig och öfvervinnelig.³ I dessa fall framställes alltså den gudomliga makten, såsom mänskliga bärare ägnar och

¹ Jfr Aristofanes, Ornites, v. 480—481.

² Ovidius, Metamorfoser, b. 8, v. 6 ff. Jfr Vergilius, Georgica, s. 1, v. 404 ff.

³ Apollodoros 2, 4, 11.

anstår, innebo i en hårlock. Men mellan denna lock och de röd- eller klargula fjädrarna på en fågels hjässa är, såsom ock namnen på de anförda sagokonungarne antyda, för en primitiv uppfattning skillnaden liten eller ingen. Äfven här innehafva otvifvelaktigt fåglarna prioriteten framför gudar och heroer.

Af den under julen rituellt dödade kungsfågeln (*Regulus cristatus*) utdelades i Irland fjädrarna såsom skyddande fetischer, och vi hafva all anledning att antaga, att det företrädesvis varit hjässans gullgula fjädrar, som härvid kommit i fråga. Det torde ock ursprungligen hafva varit besittningen af dessa, som i Frankrike gjorde dödaren af kungsfågeln till »konung» för det ingående året, d. v. s. till växtlighetsgudens representant och like. Vill man emellertid anträffa fullt påtagliga och belysande exempel på de röda och gula fågelfjädrarnas fetischistiska makt och betydelse, bör man vända sig till polynesierna. Röda fjädrar spelade hos dem på flera håll (Tonga, Tahiti, Havajiöarna) en betydande roll, och deras värde kunde knappast uppskattas nog högt. Till dessa kostbara fjädrar höra på Havajiöarna äfven de klargula fjädrarna af *Mohva fasciculata*. De röda fjädrarna hämtades dels från en art papegoja (Tahiti), dels från den röda tropikfågeln, dels ock från en art honungsfågel (*Drapanis coccinea*). I dessa fjädrar, hvilka egentligen blott tillkommo gudarne och kungliga personer, ansåg man en gudomlig makt innebo, och man ägnade dem en rent af gudomlig vördnad. När på Tahiti en tronföljare tillträdde sin konungsliga värdighet, ifördes han en gördel af röda fjädrar, hvilken ej blott gjorde honom till den högste i landet utan till en gud. Då i detta och andra likartade fall de röda fjädrarna hämtades från något tempel eller någon gudabild, har man förklarat dessa ceremonier så, att enligt infödingarnas tro idolernas egenskaper öfvergått till fjädrarna, och att gudarna således genom dem meddelat sin makt och sitt inflytande.¹ Så är dock näppeligen förhållandet. Snarare hafva äfven gudabilderna i likhet med konungarna de röda fjädrarna att tacka för sin gudomlighet. Gudabilderna, hvilka i regel bestodo af snidade träklossar, voro nämligen

¹ W. Ellis, *Polynesian researches* I, 338.

ej blott, likasom äfven templen,¹ prydda med röda fjädrar, utan bilderna voro ofta äfven till sitt inre fyllda med sådana. Likaså innehöll det tygstycke, hvori belätet var inlindadt, dessa maktföremål, och på Havaji utgjorde röda fjädrar stundom till och med hufvudmaterialet i gudabilderna. Hvilken makt man ansåg innebo i dylika fjädrar i och för sig framgår ock däraf, att en på Tonga boende stam betraktade en med röda fjädrar inväfd matta såsom sin skyddsgud. De röda fjädrarna representerade den lifskraft, som skapar-guden ingjutit i allt; de symboliserade på en gång blodet och elden. Man visade dem därför gudomlig vördnad, ja man betraktade dem i och för sig såsom gudar och skyddsandar. De tjänade såsom amuletter och skyddade i storm och faror. Vid bön höll man dylika i händerna; i krig smyckade de de förnämsta krigarne. Ej blott de präktiga i våra etnografiska museer beundrade kungliga fjädermantlarna utan ock de havajiska egendomliga hjälmarna af grekisk form äro förfärdigade af dylika. Äfven krigskanoter smyckades med dessa fjädrar, och skulle man leverera en sjöbatalj, uppbyggdes på särskilda invigda kanoter små tempel, i hvilka röda fjädrar nedlades. Man trodde, att med dem gudarna inflyttade i dessa tempel och sålunda beskyddande och bistående deltog i striden.² De hade mer eller mindre samma innebörd som den ödesdigra purpuröda locken (*crinis fatalis splendidus ostro*) på den forngrekiska sagokonungens hjässa, och samma underbara makt torde man i vår världsdel ock en gång hafva tillskrifvit ej blott kungsfågelns guldgula utan ock hackspettarnas högröda hjässkam och kanske äfven vissa arters röda stjärtfjädrar. Den röda tuppfjädern i »Junker Hans» barett har sannolikt uråldriga anor, och otvifvelaktigt återstår åtskilligt i detta hänseende än i dag att iakttaga inom europeisk folksed.

¹ Jfr förf:s anf. uppsats »Inspirationsfågeln» sid. 90 (om Apollotemplet i Delfi).

² Om detta ämne se, utom Ellis' anf. arb., Th. Waitz, *Anthropologie der Naturvölker*, d. 6 (1872), s. 380—381; F. Ratzel, *Völkerkunde*, b. 2 (1886), s. 141; 294; 333.